

APROXIMACIÓ A LA REALITAT ECONÒMICA LLATINOAMERICANA

Juan Manuel Ramírez Cendrero

El que pretenem en aquesta comunicació és d'aportar alguns elements interpretatius útils per a l'aproximació a la realitat llatinoamericana, principalment a la seva dimensió econòmica. Això ens obligarà a no considerar les enormes singularitats presents en una àrea de tan profunda heterogeneïtat, per la qual cosa ens centrarem en el que és comú, "oblidant" el que és específic.

Per atendre aquest objectiu començarem al·ludint a l'aplicació de les polítiques d'ajustament seguides en la dècada dels anys 80, per continuar amb una menció d'algunes conseqüències de l'aplicació d'aquestes polítiques. Seguidament ens referim als trets del nou escenari que apareix en els anys 90, amb dos aspectes principals, molt relacionats entre si: unes noves pautes de creixement i la tendència cap a la integració regional.

1.- Anys 80: deute i ajustament

Els anys 80 foren els anys del deute extern, segons l'aproximació que convencionalment es realitzava a la realitat llatinoamericana. S'identificava deute extern amb subdesenvolupament llatinoamericà sense apreciar-se les causes que, en darre- ra instància, feien comprensible la dinàmica de sorgiment i evolució del deute. Aquestes causes, en definitiva, remetien al caràcter subdesenvolupat de l'estructura econòmica de les formacions socials llatinoamericanes i al biaix depenent de la seva inserció en el mercat mundial, aspectes que permeten una aproximació sòlida i teòricament fonamentada en la secular tendència cap al desequilibri exterior d'aquests països.

La identificació de deute i subdesenvolupament fou útil

per a la justificació de les polítiques d'ajust, principalment orientades a generar recursos per al pagament del deute. D'aquesta manera, es varen establir una sèrie de mesures de política econòmica que incidirien en la generació de recursos per atendre els compromisos externs i, a la vegada, sanejarien l'aparell econòmic fins a deixar-lo en les condicions adients per un posterior creixement equilibrat i sòlid. Per facilitar l'aplicació d'aquestes polítiques es posava a disposició dels governs l'assessorament tècnic d'institucions com el Fons Monetari Internacional (FMI), el Banc Mundial (BM) o el Banc Interamericà de Desenvolupament (BID), i es concedien nous crèdits per atendre el pagament del servei (interessos i amortització) del deute condicionats a l'efectiva aplicació de les polítiques recomanades.

Com a sistematització, molt genèrica, del conjunt de mesures proposades tindrem en

compte una senzilla descomposició conceptual del conjunt de fluxos d'una formació social en externs i interns; a aquests, a la vegada, en públics i privats. L'objectiu es traduiria en l'increment de l'estalvi extern, de l'estalvi públic i de l'estalvi privat. Per incrementar l'estalvi extern, és a dir, disminuir el desequilibri exterior, comercial principalment, es recomenaven devaluacions monetàries per tal d'incrementar les exportacions (pel seu abaratament en els mercats exteriors) i disminuir les importacions (pel seu relatiu encariment), i també unes decidides polítiques exportadores, en un context de liberalització comercial i obertura externa que restés rígidesa als aparells productius, desenvolupats històricament a l'empar de vastes regulacions proteccionistes. En segon lloc, era precís procedir a la disminució del dèficit públic, per la qual cosa, davant les dificultats per incrementar els ingressos públics en uns estats amb certa

debilitat fiscal, s'imposava la reducció i la reestructuració de la despesa pública, en un marc de retrocés de la dimensió de l'estat en el funcionament econòmic, que, a més a més, reduïen el consum i les importacions i facilitaven la lluita contra la inflació. Per últim, s'imposava, per incrementar l'estalvi privat, una contenció salarial que disminuís les despeses de producció, incrementant el marge empresarial i, addicionalment, pogués contenir el consum privat, tot ajudant al control de la inflació.

Durant els anys 80, la pràctica totalitat dels països de la regió aplicaren polítiques inscrites d'una manera o altra en aquest esquema bàsic, amb lleugeres modificacions. Foren els anys de l'"ajustament estructural" o de les "polítiques de fam", segons les caracteritzacions.

2.- Ajustament i "dècada perduda"

Sovint s'utilitza l'expressió "dècada perduda" per fer una caracterització de l'evolució econòmica a Amèrica Llatina durant els anys 80. Això es basa en la constatació de l'estancament del desenvolupament durant aquesta època a la regió. Vegem com l'estancament, fins i tot el retrocés, en els nivells i condicions de vida guarden força relació amb els efectes de les polítiques aplicades, polítiques d'ajustament permanent, d'austeritat, de retall de drets i de permanent agressió als sectors més vulnerables de les societats llatinoamericanes.

Durant els anys 80 els països de la regió feren un enorme esforç de pagaments exteriors en concepte de deute extern que, per exemple, pel cas de Veneçuela, va suposar el 6,9 % del seu PIB entre els anys 1982-1988, o el 5,6 % per al cas mexicà. En conjunt, entre els anys 1980 i 1990 foren transferits a l'exterior, en concepte de deute, un total de 365.900 milions de dòlars. Allò no va impedir que el conjunt del deute passés de 222.500 milions de dòlars en 1980 a 423.000 milions en 1990 i 487.000 milions en 1993. Aquest procés, juntament amb la reducció dels fluxos financers cap a la regió en els anys 80, va suposar que, en aquest període, les sortides de capitals (en concepte de deute, repatriació de beneficis d'inversions estrangeres i desinversions) fossin majors que les entredes (nous crèdits i inversions estrangeres). Això es va donar fins a 1991, any en què es va produir un fort increment de les inversions estrangeres, cosa que, al costat d'una certa disminució dels interessos pagats, va permetre que les sortides de capitals foren inferiors a les noves entrades.

Per altra part, les polítiques d'ajustament, de contenció de despeses públiques, d'estricta control monetari, no podien deixar d'incidir en l'activitat econòmica i en la taxa de creixement del producte. Així, el creixement del PIB en els anys 80 fou, per al conjunt d'Amèrica Llatina, de l'1,3 % mitjà anual, front al 5,6 % dels anys 70 o el 5,7 % dels anys 60. Si, a més,

tenim en compte el creixement demogràfic, la resultant indica que el PIB per habitant a 1990 era el 91 % del que existia a 1980. En definitiva, en els anys 80 es dona una caiguda o sensible disminució del ritme de creixement de diversos indicadors, com la inversió, el nivell salarial mitjà o el consum per habitant, és a dir, destrucció del potencial productiu i pèrdua de capacitats adquisitives d'amplis sectors socials, especialment els més desvalguts.

Una incidència important en el deteriorament de les condicions de vida de les grans majories llatinoamericanes va provenir de la reducció i deteriorament de molts de serveis socials producte de les deliberades polítiques de

bres", col·lectiu que va anar creixent paulatinament al llarg de tots aquests anys a un ritme pròxim al 4 % anual, la qual cosa situa el nombre de pobres a l'entorn del 50 % de la població llatinoamericana.

Aquest procés que venim esmentant de permanent deteriorament de les condicions de vida i increment de la pobresa conflueix amb dos fenòmens de gran importància en les últimes dècades: el creixement demogràfic (de 125 a 427 milions d'habitants entre 1950 i 1990) i el procés d'urbanització (d'un 58,9 a un 29 % de població rural entre 1950 i 1991). La combinació de tots aquests elements contribueix a comprendre l'exponencial creixement de les pobla-

cions marginals (*favelas* a Brasil o viles-misèria a Perú) entorn dels grans nuclis urbans (Rio de Janeiro, Sao Paulo, Lima, Ciutat de Mèxic...) on s'amuntegen milions de persones sense les condicions mínimes en què a infraestructura, habitatge, higiene, enllumenat, potabilització d'aigües, desaignes, prestacions sanitàries... En aquest context es pot entendre la "ressurrecció" de malalties com el còlera.

En definitiva, durant els anys 80, relacionat en gran mesura a l'aplicació d'intenses polítiques d'ajustament orientades al pagament del deute extern, es va produir un retrocés impor-

tant en les condicions de vida de les grans majories llatinoamericanes, un creixement de la pobresa i un aprofundiment de les desigualtats socials.

3.- Els anys 90: recuperació vulnerable del ritme de creixement

Els anys 90 es varen iniciar per a la regió llatinoamericana amb unes perspectives optimistes: millor tractament per part dels creditors per al pagament del deute extern (comprensible per la superació d'aquest problema per als principals prestamistes), amb la tornada dels capitals, el control d'alguns macroequilibris, la recuperació de la taxa de creixement del PIB i la rutilant evolució d'algunes economies com

reducció del dèficit públic. En països en els quals no existeix un estat del benestar tal i com apareix a Europa, amb uns serveis socials precaris i d'abast molt limitat, qualsevol retall en les despeses públiques té una gran incidència en les condicions sanitàries, educatives, higièniques, etc. d'amplis sectors socials, precisament els més castigats. La reducció de la dimensió de l'estat va tenir també repercussions en l'empobriment d'alguns segments del funcionariat que passaren a formar part dels grups socials les condicions de vida dels quals estaven per sota de la línia de pobresa. No foren els únics. Alguns segments de petits empresaris, fins i tot de professionals, també passaren a formar part de l'ampli col·lectiu de "po-

la xilena o la mexicana. Aquesta execució estava fonamentada en uns elements de gran vulnerabilitat tal com mostren els recents aconteixements a Mèxic. L'element fonamental d'aquest model de creixement era l'afluència de capitals estrangers, capitals que, majoritàriament, tenien un caràcter especulatiu (inversions en cartera) i volàtil (a curt termini). La permanent recepció de capitals estrangers obliga a unes estrictes polítiques, amb condicions importants en el marge d'actuació dels diferents governs.

En primer lloc, són precisos alts tipus d'interès, per damunt dels existents a l'escenari internacional, la qual cosa, a més de perjudicar la inversió productiva, està condicionat a les fluctuacions internacionals. En efecte, la tendència creixent dels tipus d'interès internacionals des de l'inici de 1994 va trencar la tendència favorable en la gran recepció de capitals estrangers. En segon lloc, el manteniment de la confiança de les inversions estrangeres obliga a una política d'ajustament permanent, per controlar l'evolució de les dues variables més significatives per als criteris de decisió dels agents internacionals, és a dir, inflació i dèficit públic. D'aquesta manera, el control d'aquestes variables es converteix en l'objectiu prioritari de les polítiques econòmiques, per davant de la inversió, l'ocupació o la millora de les condicions de vida dels sectors més castigats de la societat.

En tercer lloc, com a conseqüència dels aspectes anteriors, la moneda tendeix a l'apreciació, la qual cosa, a mig termini, es tradueix en un increment paulatí del dèficit per compte corrent, no sempre cobert pel superàvit de capitals. Precisament fou el creixement desbocat del desequilibri comercial que va marcar l'esclat de la crisi mexicana el desembre de 1994.

Però la vulnerabilitat de les pautes de creixement vigents a la regió en els anys 90 no es limita tan sols a la volatilitat i inestabilitat de les inversions estrangeres, sinó que té també la seva dimensió social. En efecte, tal com va reconèixer el propi B.I.D. en el seu balanç de 1993, el procés de creixement econòmic no es podria mantenir si no es procedia a un repartiment equitatiu dels beneficis d'aquest creixement. Els riscos d'inestabilitat social, en forma d'esclats més o menys violents i esporàdics, són una limitació important en l'intent de convertir-se en centres d'atracció permanent i central, i no especulativa i residual, del capital estranger. Aquesta percepció és el que està portant als di-

ferents governs a posar un èmfasi significatiu en l'equitat, la qual cosa es tradueix en la implementació de plans de solidaritat i atenció social als sectors més marginats i exclosos. Això no obstant, l'abast d'aquests plans és bastant limitat en la mesura que no es qüestionen els suports fonamentals de les pautes de creixement i, en última instància, el propi caràcter subdesenvolupat de l'estructura econòmica.

4.- La integració regional: una alternativa continental?

En els darrers anys s'estan produint, en tot el continent americà, unes fortes tendències cap a la integració econòmica, comercial principalment. No és tan sols el Tractat de Lliure Comerç entre Canadà, EE.UU i Mèxic o el MERCOSUR entre Argentina, Brasil, Paraguai i Uruguai. Existeixen des de fa temps el Pacto Andino, la Unió Econòmica Centreamericana, el Caricom, el G-3 (àrea de lliure comerç que engloba a Colòmbia, Mèxic i Veneçuela) i, també, nombrosos acords bilaterals com els existents entre Xile i Mèxic, Xile i Veneçuela, Xile i Colòmbia o Mèxic i Costa Rica, entre altres. En definitiva, s'esta desenvolupant un conjunt d'acords que, tots junts, suposen l'ampliació a l'àrea continental d'una zona de creixent obertura externa i integració comercial, precisament en uns països que històricament havien mostrat uns forts nivells de protecció.

Aquests processos no són independents de la proclama llançada a la recent Cimera de Miami, convocada pel president nordamericà William Clinton, en la qual es va establir l'any 2005 com a data per l'establiment d'una àrea de lliure comerç entre Alaska i la Tierra de Fuego, cosa que ja havia estat suggerida per l'anterior president nordamericà George Bush, en la seva "Iniciativa per a les Amèriques" de 1991.

En definitiva, la constitució d'aquest ampli espai d'integració comercial el podríem entendre a partir de les necessitats de reestructuració de les empreses transnacionals, principalment nordamericanes, establertes a tot el continent, essent elles les principals beneficiàries d'aquests processos, en poder reestructurar els seus processos productius entre diferents països, abaratint els costos productius intrafirma, en caure les barreres proteccionistes. Tot això s'ha d'inserir en el context de globalització/regionalització en què les relacions econòmiques inter-

nacionals s'estarien reorganitzant entorn a tres pols (EE.UU, Europa i Japó) cada un dels quals amb una àrea d'influència, essent Amèrica Llatina l'àrea d'influència dels EE.UU. D'aquesta manera, la consolidació d'un procés d'integració americà seria el contrapès dels EE.UU a la creixent integració de la conca asiàtica del Pacífic i a Europa.

En darrera instància, front a les interpretacions que perceben la integració *llatinoamericana* com l'*estratègia llatinoamericana* per a la superació del subdesenvolupament, s'ajustaria més a la realitat una percepció de la integració com una nova modalitat d'inserció depenent de la regió en l'economia mundial. L'opció, en definitiva, no seria entre integració o no integració, sinó entre participació activa o pasiva en aquesta integració, la dinàmica de la qual escapa als interessos de les grans majories llatinoamericanes. No podem oblidar, per últim, que els agents de les formacions socials llatinoamericanes que més estan impulsant la integració són precisament els vinculats als sectors econòmics més transnacionalitzats, de major dinamisme, els interessos dels quals són assumits per les èlits dirigents, no tan sols polítiques. Els projectes defensats i assumits per aquests dirigents, els representats en les Cimeres Iberoamericanes, en la Cimera de Miami, en els diferents governs elegits electoralment, ¿responen als desitjos dels milions de treballadors, marginats, sobreexplotats que componen aquestes grans majories a què tantes vegades hem fet referència?

Doctor en Economia, Professor del CES San Pablo-CEU i membre del Centre d'Estudis d'Amèrica Llatina, el Carib i Àfrica (CEALCA)